

Population Policy Change in Iran: Application of Advocacy Coalition Framework

Hassan Danaeefard *, Bahram Samadnia **, Fatemeh Torabi ***

Seyed Hossein Kazemi ****, Rasoul Sadeghi *****, Hossein Morovati *****

* Professor of Public Administration, Department of Public Administration, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.

✉ hdanaee@modares.ac.ir

** Ph.D in Public Administration, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran (Corresponding Author).

✉ b.samadnia@modares.ac.ir

*** Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

✉ fatemeh_torabi@ut.ac.ir

**** Assistant Professor of Public Administration, Department of Public Administration, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.

✉ h.kazemi@modares.ac.ir

***** Associate professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

✉ rassadeghi@ut.ac.ir

***** M.A. in Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran ✉ hosein.morovati@ut.ac.ir

Abstract

After approximately three decades of implementing population control and family planning policies, Iran's population policy underwent a significant reversal with the announcement of general population policies in 2014. This shift experienced many fluctuations, ultimately leading to a complete change marked by the enactment and implementation of the "Youthful Population and Family Protection Law" in 2021. This study aims to address the question: "Why and how did the national population policy in Iran change?" The study analyzes the policy change process using the Advocacy Coalition Framework (ACF), adopting a post-positivist philosophical orientation, a qualitative research paradigm, and a case study strategy. Utilizing this framework can help improve, strengthen, and address its shortcomings, contributing to the theoretical development of policy studies. The findings revealed the formation of two advocacy coalitions within Iran's population policy sphere: (a) the coalition of population control and family planning advocates, and (b) the coalition of population growth and childbearing advocates. Additionally, the policy shift from population control and family planning programs to the enactment and implementation of the Youthful Population and Family Protection Law can be attributed to the causal mechanisms of this framework, namely "policy-oriented learning," "external shocks," "internal shocks," and to a lesser extent, "negotiated agreements". Policymakers should aim to improve their understanding of the policy-making process in Iran, recognizing the role and importance of coalitions, and draw lessons from both successful and unsuccessful experiences in policy-making.

Keywords: Public Policy, Population Policy, Policy Change, Advocacy Coalition Framework (ACF).

Citation: Danaeefard, H., Samadnia, B., & Torabi, F., Kazemi, S.H., Sadeghi, R., & Morovati, H. (2024). Population Policy Change in Iran: Application of Advocacy Coalition Framework. *Iranian Population Studies Journal*, 8(1), 317-347.

doi <https://doi.org/10.22034/jips.2024.202091>

URL https://jips.nipr.ac.ir/article_202091.html?lang=en

E-ISSN: 2717-3208 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

This study examines the changes in population policy in Iran. After three decades of stability under population control measures, significant changes occurred from 2014 onwards with the announcement of new policies and the enactment of the Youthful Population and Family Protection Law in 2021. The aim of the research is to provide a scientific and comprehensive analysis of these changes and to identify the factors influencing them. Qualitative methods, such as content analysis and document analysis, have been employed. The Advocacy Coalition Framework was utilized as a tool to organize events and conflicts.

Methods and Data

This research explores the process of population policy change in Iran using the "Advocacy Coalition Framework". The aim is to provide a scientific depiction of these changes without making broad generalizations to other cases. The methodology involves a qualitative approach with an emphasis on post-positivism and a case study strategy. To analyze the components of the framework, llll ittt i iii cccc ccc ss llll i mmmmmmm eeeert' itt rrii wr utilized. The research aims to answer the question, "Why and how has population policy in Iran changed?".

Theoretical Framework

The Advocacy Coalition Framework is a theory that explains the policy process. It is based on the assumption that policy actors form coalitions based on shared beliefs to advance their goals, utilizing specific strategies and resources. Members of these coalitions may change their beliefs about policies, but major changes in policies are difficult to achieve. This framework examines policy changes over long periods and focuses on four factors for major change. It is designed for complex issues with high conflicts and multiple actors, helping to understand how public policies change and the impact of shared beliefs among actors.

Findings

The research findings reveal that two main advocacy coalitions have emerged in Iran's population policy arena: (a) the coalition advocating for population control and family planning, and (b) the coalition advocating for population growth and childbearing. The shift in policy from population control and family planning to the enactment and implementation of the Youthful Population and Family Protection Law can be attributed to the causal mechanisms of the framework,

namely "policy-oriented learning," "external shocks and stresses," "internal shocks," and to a lesser extent, "negotiated agreements".

- *Policy-Oriented Learning:* The first mechanism for policy change in Iran was policy-oriented learning during the 2000s and 2010s. Iranian policy actors, based on scientific discussions and the sensitivities and follow-ups from leadership, concluded that the population policy needed to be revised. Various efforts, including scientific meetings, debates, and leadership guidelines, led to the abolition of the family planning law restrictions and the enactment of the law amending population and family planning laws in 2013. After numerous disputes between the pro-control and pro-growth coalitions, the policy change culminated in the passage of the "Family and Population Youth Support Law" in 2021.
- *External Shocks:* The second mechanism for policy change in Iran was the occurrence of external shocks and stresses affecting the population policy subsystem. The ninth (2005) and tenth (2009) presidential elections, with their focus on justice and the then-rsistt 's iiii ii t t two-child policy, increased the activity of the pro-growth coalition. The Supreme Council of the Cultural Revolution's endorsement of legislative discussions on population and leadership's influence contributed to the policy change. The commitment of the eleett rrr limntt 's rsl t i t aaattmtt ff t Ytt ffl aaaaaa www after two years. Thus, the elections and formation of the eleventh parliament played a significant role as external shocks and stresses in changing Iran's population policy.
- *Internal Shocks:* The third mechanism involved internal shocks and stresses within the population policy. The directive on strategies and actions related to preventing the decline in fertility rates issued by the Supreme Council of the Cultural Revolution in 2012, along with the Supreme Leader's announcement of general population policies played a crucial role in changing policies. These directives strengthened the pro-rrwt aalitinn lltr t iiii ion' stance. Additionally, the discussion of foreign interventions and the release of certain documents advanced the pro-growth coalition's agenda. Warnings from t UN tttt flr''' llll lli cccli eer ss weee-up call for officials. The publication of a letter from the health minister to the Supreme Leader and the itt llieeeee eeiii ss' issss titt iss frrrr fcilitatddd rrrrr r-rr wwt aalition' agenda.

- *Negotiated Agreements*: The fourth and final mechanism for national population policy change in Iran was the negotiations between coalitions, particularly within the joint commission on population youth and family support. This commission, consisting of representatives from nine specialized parliamentary committees and established based on Article 85 of the Constitution, became a venue for brainstorming, discussion, negotiation, and agreement. However, the policy change process was more characterized by confrontational and competitive methods rather than negotiated agreements. Proponents of population control emphasize that their disagreement with the pro-growth coalition lies in execution methods and structural economic reforms. On the other hand, proponents of population growth argue that the opposing approach has been disingenuous and that efforts to prevent policy change have been extensive.

Conclusion and Recommendations

The transition from a focus on population control and family planning to the development and implementation of the Youthful Population and Family Protection Law in Iran can be explained by the causal mechanisms outlined in the Advocacy Coalition Framework. These mechanisms include "policy-oriented learning," "external shocks and stresses," "internal shocks," and to a lesser extent, "negotiated agreements." Policymakers should aim to improve their understanding of the policy-making process in Iran, recognizing the role and importance of coalitions, and draw lessons from both successful and unsuccessful experiences in policy-making.

References

- Abbasi-Shavazi, M.J. (2002). Recent changes and the future of fertility in Iran. In Expert Group Meeting on Continuing Fertility Transition, Population Division of the United Nations, 13-18.
- Abbasi-Shavazi, M.J., & McDonald, P. (2006). Fertility decline in the Islamic Republic of Iran: 1972–2000. *Asian Population Studies*, 2(3), 37-21. <https://doi.org/10.1080/17441730601073789>
- Danaeefard, H. & Abbasi, T. (2017). Theories of Public Policy Change: Applications in Iran. Tehran: Mehraban Book Publishing. [In Persian]
- Ghamami, M., Mohajeri, M., Javid, M.J., & Hekmatnya, M. (2020). Pathology of Demographic Legislative Policies of the Islamic Republic of Iran and Presentation of Desirable Indicators. *Women's Strategic Studies*, 22(86), 31-58. <https://doi.org/10.22095/jwss.2020.202681.2140>

- Helm Sarasht, P. (1995). Health and Family Planning. Tehran: Chehr Publishing. [In Persian]
- Hoodfar, H., & Assadpour, S. (2000). The politics of population policy in the Islamic Republic of Iran. *Studies in Family Planning*, 31(1), 19-34. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4465.2000.00019.x>
- Hosseini, H. (2014). Conflicting situations and the issue of population policy making in Iran. *Population Journal*, 22(93-94), 19-45.
- Hosseini Mojarad, A. (2015). Population of Iran: Increase or Decrease?! Tehran: Supreme Council of Health, Women's Council and Social Council. [In Persian]
- Jafari, H., Pourreza, A., Kabiri, N., & Khodyari-Zarnaq, R. (2022). Main actors in the new population policy with a growing trend in Iran: A stakeholder analysis. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 41(1), 1-7. <https://link.springer.com/article/10.1186/s41043-022-00338-2>
- Jahanfar, M., & Jahanfar, Sh. (2004). Population and Family Planning: Population and Reproductive Health, a Step Towards Development. Tehran: Jahan Farhangi Publishing. [In Persian]
- Jenkins-Smith, H.C., Nohrstedt, D., Weible, C.M., & Sabatier, P.A. (2014). The advocacy coalition framework: Foundations, evolution, and ongoing research. In P. A. Sabatier & C. M. Weible (Eds.), *Theories of the Policy Process*, 183-224.
- Karamouzian, M., Sharifi, H., & Haghdoost, A.A. (2014). Iran's health policies: Concerns and challenges. *International Journal of Health Policy and Management*, 3(5), 231-233. <https://doi.org/10.15171%2Fijhpm.2014.81>
- Kashanian, Z., Raghfar, H., & Mousavi, M.H. (2019). Economic consequences of population aging for Iranian economy: Application of General Equilibrium Overlapping Generations Model. *Iranian Journal of Economic Research*, 24(78), 31-60. <https://doi.org/10.22054/ijer.2019.10162>
- Katabi, A. (2009). Introduction to Population Theories and Thoughts. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Ladiri-Fouladi, M. (2021). The impact of Iran's population policy on recent changes in fertility. *Iranian Studies*, 54(5-6), 907-930. <https://doi.org/10.1080/00210862.2021.1884970>
- Lankarani, K.B. (2015). Changing population policy in Iran. *Shiraz E-Medical Journal*, 16(2). <https://doi.org/10.17795/semj27537>
- Luckanachai, N., Rieger, M., & Arcand, J.L. (2010). A review of international migration policies. International Institute for Labour Studies. https://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/2217/1/Review_international_migration_policies.pdf
- May, J. (2018). World Population Policies. Translated by Yaghoob Foroutan. Tehran: Institute for Comprehensive and Specialized Population Studies and Management. [In Persian]

- Parajuli, K. R. (2020). Rethinking population policies from family planning to population management. *Rupantaran: A Multidisciplinary Journal*, 4, 51-61. <https://www.researchgate.net>
- Rocher, Guy. (2020). *Social Changes*. Translated by Mansour Vosoughi. Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
- Sabatier, P. A., & Jenkins-Smith, H.C. (1993). Policy change and learning: An advocacy coalition approach. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130000794601264896>
- Sabatier, P.A., & Weible, C.M. (2007). The advocacy coalition framework. In P. A. Sabatier (Ed.), *Theories of the Policy Process* (pp.189-220).
- Saraei, H. (2012). Reproduction of Iran's population: Current situation and considerations about policy making. *Social Science Journal*, 1-34.
- Shahayi, Behnam, Danaeefard, Hassan, and Azar, Adel. (2016). Explaining the Stability and Change of Iran's Advocacy Coalition Framework. *Quarterly Journal of Public Organizations Management*, 5(1). [In Persian], <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2322522.1395.5.0.4.2>
- Sheikhi, Mohammad Taghi. (1994). *Sociology of Population and Family Planning*. Tehran: Didar Publishing. [In Persian]
- Sobotka, T. (2011). *Reproduction Decision-making in a Macro-micro Perspective (REPRO): Synthesis and Policy Implications*. Vienna Institute of Demography.
- Statistical Center of Iran. (2020). *National Statistical Portal*. [In Persian]

مطالعه تغییر سیاست جمعیت در ایران: کاربست چارچوب ائتلاف مدافع

حسن دانایی فرد^{ID}، بهرام صمدنیا^{ID}، فاطمه ترابی^{ID}

سیدحسین کاظمی^{ID}، رسول صادقی^{ID}، حسین مروتی^{ID}

- ✉ hdanaee@modares.ac.ir * استاد مدیریت دولتی، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ✉ b.samadnia@modares.ac.ir * دانش آموخته دکتری مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
- ✉ fatemeh_torabi@ut.ac.ir * * * * * دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- ✉ h.kazemi@modares.ac.ir * * * * * استادیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ✉ rassadeghi@ut.ac.ir * * * * * دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- ✉ hosein.morovati@ut.ac.ir * * * * * دانش آموخته کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده: خط‌مشی جمعیت در ایران پس از حدود سه دهه اجرای سیاست کنترل جمعیت و تنظیم خانواده، با ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت در سال ۱۳۹۳، جهت‌گیری معکوسی را آغاز کرده و با طی فراز و نشیب‌های فراوان، در نهایت با تصویب و اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در سال ۱۴۰۰، به کلی تغییر کرد. مطالعه حاضر درصدد پاسخ به این سؤال کلی است که «چرا و چگونه خط‌مشی ملی جمعیت در ایران تغییر کرد؟». این پژوهش درصدد است تا فرآیند تغییر این خط‌مشی را با یکی از چارچوب‌های مطرح در فرآیند خط‌مشی عمومی، یعنی چارچوب ائتلاف مدافع و با جهت‌گیری فلسفی پساتحصل‌گرا، رویکرد پژوهشی کیفی و استراتژی مطالعه موردی تبیین کند. استفاده از این چارچوب، می‌تواند سبب بسط، تقویت و رفع اشکالات آن و توسعه نظری مطالعات خط‌مشی شود. یافته‌های پژوهش نشان داد که دو ائتلاف مدافع در بدنه خط‌مشی جمعیت در ایران ایجاد شده‌اند: (الف) ائتلاف مدافعان کنترل جمعیت و تنظیم خانواده، (ب) ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری. بر اساس یافته‌ها می‌توان تغییر خط‌مشی از برنامه کنترل جمعیت و تنظیم خانواده به قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت را به سازوکارهای علی این چارچوب یعنی «یادگیری خط‌مشی محور»، «التهابات و شوک‌های بیرونی»، «شوک‌های درونی» و همچنین به میزان کمتر «توافق مذاکره‌ای» نسبت داد. به خط‌مشی‌گذاران فهم بهتر فرآیند خط‌مشی‌گذاری در ایران و توجه به موضوع ائتلاف‌ها و اهمیت آنها و درس‌آموزی از توفیقات و شکست‌ها در فرآیند خط‌مشی‌گذاری، پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: خط‌مشی عمومی، خط‌مشی جمعیت، تغییر خط‌مشی، تغییر سیاست، چارچوب ائتلاف مدافع.

شیوه ارجاع‌دهی به این مقاله: دانایی فرد، حسن، صمدنیا، بهرام، ترابی، فاطمه، کاظمی، سیدحسین، صادقی، رسول، و مروتی، حسین

(۱۴۰۳). مطالعه تغییر سیاست جمعیت در ایران: کاربست چارچوب ائتلاف مدافع. *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۸ (۱)، ۳۱۷-۳۴۷.

doi <https://doi.org/10.22034/jips.2024.202091>

URL https://jips.nipr.ac.ir/article_202091.html?lang=fa

E-ISSN: 2717-3208 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

خطمشی جمعیت در ایران پس از حدود سه دهه اجرای سیاست کنترل جمعیت و تنظیم خانواده، در سال ۱۳۹۳ و با ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت، جهت‌گیری معکوسی را آغاز و در نهایت با تصویب و اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در سال ۱۴۰۰ به کلی تغییر کرد. با آنکه پژوهش‌های متعددی درباره جمعیت و خطمشی‌های جمعیت در ایران صورت گرفته است، اما تاکنون تحلیل علمی درباره فرآیند ثبات و تغییر خطمشی جمعیت در ایران انجام نشده است. این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال کلی است که «چرا و چگونه خطمشی جمعیت در ایران تغییر کرده است؟»، لذا هدف این پژوهش این است که با بررسی عوامل مؤثر و رویدادهایی که در فرآیند تغییر خطمشی رخ داده است، تبیین کند که چگونه این خطمشی تغییر کرده و چه عواملی بر روند این تغییرات و نتایج آن مؤثر بوده است. با توجه به ماهیت و اهداف پژوهش و به منظور شناسایی بهتر عوامل مؤثر بر تغییر خطمشی جمعیت در ایران در طول سال‌های گذشته و تبیین فرآیند این تغییر، استراتژی مطالعه موردی و اتکاء به روش‌های کیفی نظیر تحلیل مضمون و تحلیل اسناد مورد استفاده قرار گرفته است. ضرورت‌های عملی این پژوهش از (۱) مناقشات و جدل‌های متعدد درباره خطمشی جمعیت ایران (۲) نیاز اساسی به دانش علمی درباره مسئله پیچیده، پدیده و حتی بغرنج جمعیت و (۳) پتانسیل تغییرپذیری خطمشی جمعیت ایران در سال‌های آتی، نشئت می‌گیرد.

چارچوب ائتلاف مدافع بیشتر متناسب با خطمشی‌هایی است که دوره عمر طولانی، تضاد شدید سیاسی، وقایع متنوع و متعدد و تغییرات ریز و درشت را تجربه کرده‌اند (Jenkins-Smith et al., 2014). از این رو، به نظر می‌رسد که این چارچوب راه مفیدی برای سازماندهی رخدادها و تضادهای مربوط به خطمشی جمعیت ایران از ابتدا تاکنون باشد. مسئله جمعیت حتی پس از تحول سیاستی اخیر آن (اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت)، همچنان موضوع روز کشور بوده و قضاوت‌های مختلفی درباره موفقیت و شکست آن در بین بازیگران مختلف وجود دارد. این پژوهش می‌تواند درک روشنی از فعل و انفعالات و تجربیات خطمشی جمعیت ایران از ابتدا و همچنین از پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و به‌ویژه در سه دهه ۱۳۹۰-۱۳۶۰ در اختیار

مخاطبان قرار دهد. دانش مرسوم خط‌مشی‌گذاری عمومی در ایران عمدتاً مبتنی بر مدل فرآیندی خط‌مشی‌گذاری^۱ بنا شده است. دستاوردهای این پژوهش نیز از دو حیث می‌تواند مفید باشد؛ اولاً با فهم و تئوریزه کردن موضوع تغییر این خط‌مشی، موجبات بسط نظری هم در حوزه مطالعات خط‌مشی و هم در حوزه مطالعات جمعیت فراهم آمده و نیز موجب تقویت مطالعات میان‌رشته‌ای می‌شود. همچنین در عمل می‌توان به خط‌مشی‌گذاران کمک کرد تا با شناخت موضوع و ابعاد آن، راهکارها و خط‌مشی‌های مناسب‌تری در حوزه جمعیت در کشور اتخاذ نمایند.

چارچوب نظری

چارچوب ائتلاف مدافع^۲، به‌عنوان یکی از نگاه‌های نظری تبیین فرآیند خط‌مشی، فرض می‌کند که بازیگران یک خط‌مشی عمومی به‌منظور پیش‌برد اهداف خود و با تکیه بر باورهای مشترک، دست به تشکیل ائتلاف مدافع با هم‌پیمانان می‌زنند و استراتژی‌ها و منابع خاصی را پیش‌می‌گیرند. اعضای ائتلاف‌ها شاید از برخی باورها و مواضع خود کوتاه بیایند، اما ممکن نیست به راحتی در باورهای عمیق خود درباره خط‌مشی‌ها تجدیدنظر کنند. ائتلاف حاکم بر یک خط‌مشی مانع از تغییر عمده آن می‌شود؛ مگر چهار حالت زیر پیش بیاید: «یادگیری از اثرات خط‌مشی در طول زمان، التهابات بیرونی، شوک‌های درونی، و توافق مذاکره‌ای» (Jenkins-Smith, Nohrstedt, Weible, & Sabatier, 2014; Sabatier & Weible, 2007).

چارچوب ائتلاف مدافع تغییر خط‌مشی را در یک دوره یک یا چند دهه‌ای بررسی می‌کند. همچنین فرض می‌کند که باورهای مشارکت‌کنندگان خط‌مشی در طی یک دوره بسیار ثابت‌اند و

۱. Process model: نوعی مدل انتزاعی که فرآیند خط‌مشی‌گذاری را در قالب چرخه‌ای از فعالیت‌هایی نظیر شناسایی مسأله، تدوین راه‌حل‌ها، قانونی کردن، اجرا و ارزیابی در نظر می‌گیرد؛ این مدل می‌تواند در درک فعالیت‌های مختلفی که در خط‌مشی‌گذاری انجام می‌شود مفید باشد، اما به دلیل ساده‌سازی یا ساده‌انگاری موضوعات پیچیده در فرآیند، عمدتاً کاربرد آموزشی دارد.

2. Advocacy Coalition Framework

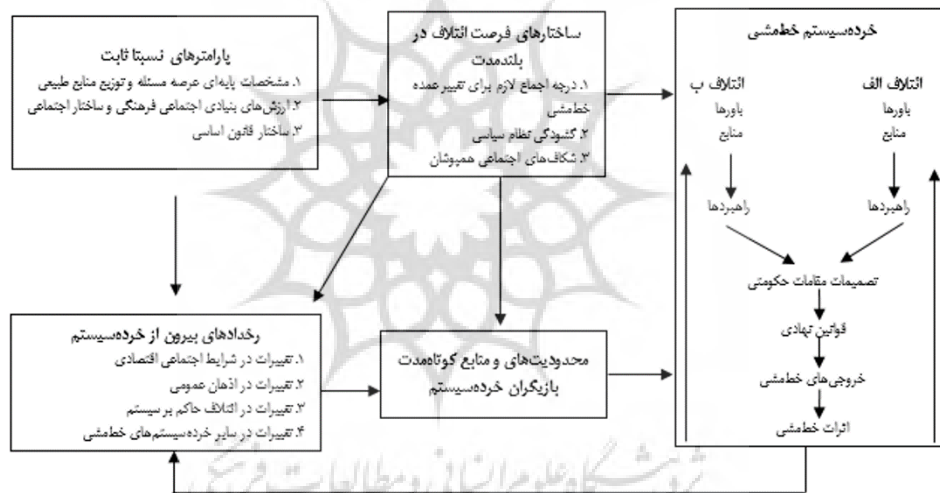
ایجاد تغییرات اصلی در خط‌مشی بسیار دشوار است. در نتیجه خرده سیستم‌های بالغ^۱ خط‌مشی را از خرده سیستم‌های نوپا^۲ متمایز می‌کند. این چارچوب فرض می‌کند که مشارکت‌کنندگان خط‌مشی در پی اتحاد با کسانی هستند که باورهای هسته‌ای مشابهی میان قانون‌گذاران، مقام‌های دولتی، رهبران گروه‌های ذی‌نفوذ، قضات، پژوهشگران و روشنفکران از سطوح متعدد دارند. اگر بین آنها میزان نسبتاً زیادی هماهنگی وجود داشته باشد، نوعی ائتلاف مدافع را شکل می‌دهند. چارچوب ائتلاف مدافع به دلیل بحث در زمینه یادگیری خط‌مشی محور و نفوذ ائتلاف‌های مدافع و همچنین نظام باور در فرآیند خط‌مشی‌گذاری، مدل ثبات خط‌مشی نیز تلقی می‌شود (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993). ساباتیه و جنکینز-اسمیت^۳ این نظریه را برای مواجهه با مسائل بغرنج^۴ تدوین کرده‌اند. مشخصه این مسائل، تعارضات در اهداف، مجادلات مهم و بازیگران متعدد از سطوح مختلف دولت است (Hoppe & Peterse, 1993).

به‌طور کلی چارچوب ائتلاف مدافع رهنمود مفیدی در زمینه درک نحوه تغییر خط‌مشی‌های عمومی فراهم کرده و به شیوه‌هایی که بر اساس آنها ساختار باورها شکل می‌گیرند توجه می‌کند. همچنین موجب توسعه دانش از نحوه تدوین دستورکار و تغییر خط‌مشی عمومی شده و بر اهمیت نظام باورهای مشترک میان بازیگران، افزایش منافع و نفوذ بر خط‌مشی تأکید دارد. بر این اساس، این چارچوب بر مبنای سه هدف پژوهشی ظهور کرده است:

۱. پژوهش در زمینه عدم کفایت و نارسایی‌های نظری «رویکرد مرحله‌ای»؛
۲. تمایل به تلفیق رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا در اجرای خط‌مشی؛
۳. تعهد به تبدیل اطلاعات فنی در قالب نظریه خط‌مشی‌گذاری عمومی (دانایی فرد و عباسی، ۱۳۹۶).

1. Mature policy Subsystem
2. Nascent Subsystem
3. Sabatier & Jenkins-Smith
4. Wicked Problems

همانطور که در شکل ۱ مشهود است، خط‌مشی‌گذاری عمومی برآیند تعامل میان عوامل دولتی و عوامل اجتماعی (سمت چپ نمودار) و خرده سیستم خط‌مشی (سمت راست نمودار) است و تغییرات خط‌مشی عمومی تحت تأثیر هر یک از این عوامل رخ می‌دهد (Chanley Jr, 2005). در پاسخ به چرایی استفاده از این چارچوب برای تبیین این ثبات و تغییر هم می‌توان گفت دوره عمر خط‌مشی جمعیت در ایران بیش از ۱۰ سال (از پیش فرض‌های چارچوب ائتلاف مدافع) است؛ همچنین جدل‌ها و بحث‌های زیادی درباره این خط‌مشی بین صاحب‌نظران و موافقان و مخالفان آن وجود داشته و دارد.

شکل ۱: چارچوب ائتلاف مدافع

منبع: شهابی، دانایی فرد، و آذر، ۱۳۹۵

تحولات جمعیت و سیاست‌های جمعیتی

در این بخش مباحث مرتبط با موضوع جمعیت اعم از چالش‌های جمعیتی و ایده‌ها و دیدگاه‌هایی که پیرو آن‌ها در قرون اخیر مطرح شده و ختم به اقدامات اتخاذ شده توسط کشورهای مختلف گردیده و نیز تعریف خط‌مشی جمعیت و انواع آن تشریح می‌شود. همچنین به موضوع جمعیت در ایران از لحاظ آماری و ایده‌های مدیریتی و ساختارها و خط‌مشی‌های اتخاذ شده و نیز رخداد‌های حادث طی سالیان اخیر پرداخته می‌شود. در نهایت نیز مختصری در مورد انواع پژوهش‌های مرتبط با خط‌مشی‌های جمعیت در ایران و لزوم انجام پژوهش حاضر بحث می‌شود.

از گذشته‌های دور توجه به جمعیت و رشد آن و خط‌مشی‌های جمعیتی از موضوعات مهم جوامع بوده که همواره اذهان محافل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را به خود مشغول کرده است. خط‌مشی‌های جمعیت به مجموعه‌ای از اقدامات گفته می‌شود که به‌طور مستقیم و آشکارا یا به‌طور غیرمستقیم و ضمنی از سوی دولت‌ها و حکومت‌ها اجرا می‌شود و هدف آنها نیز این است که عدم توازن بین تحولات جمعیت شناختی از یک سو و اهداف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از سوی دیگر را پیشگیری نمایند، به تأخیر اندازند و یا حل و فصل کنند (حسینی‌مجرد، ۱۳۹۴). موضوعات جمعیتی را باید در حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی دید که عمدتاً مبتنی بر کنترل یا افزایش جمعیت می‌باشد. در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، انگیزه (یا به تعبیر مخالفان، بهانه) اصلی برای وضع خط‌مشی‌های جمعیتی کنترلی، تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از رشد سریع جمعیت بود. پس از آن یعنی در دهه ۱۹۸۰، خط‌مشی‌های جمعیتی به‌طور مستقیم معطوف به ساماندهی سطح بالای باروری بود، زیرا اینگونه استدلال می‌شد که خانواده‌های کم جمعیت قادرند شرایط اقتصادی و بهداشتی خودشان را بهبود و ارتقاء دهند. نهایتاً از دهه پایانی قرن بیستم به تدریج شرایط سیاسی برای خط‌مشی‌های جمعیتی تغییر کرد. برگزاری مجموعه‌ای از کنفرانس‌های بین‌المللی بر این نکته تأکید کردند که از رویکردهای سنتی که صرفاً متکی بر کنترل جمعیت است باید فراتر رفت و باید استراتژی‌هایی را در پیش گرفت که مبتنی بر بهداشت و رفاه افراد باشد. با شروع قرن بیست و یکم ناهمگنی چالش‌های جمعیتی در سراسر دنیا بیش از پیش رخ نموده و جهان با طیف گسترده‌ای از

موضوعات جمعیتی و چالش‌های اجتماعی روبه‌رو شده است. بسیاری از کشورها که با رشد بالای جمعیت روبه‌رو هستند، به دنبال خط‌مشی‌های کنترلی و کشورهایی که با رشد پائین و منفی جمعیت مواجه هستند، در پی تدوین خط‌مشی‌های افزایش جمعیت می‌باشند (اف مای، ۱۳۹۷).

در گذشته به علت بالا بودن مرگ‌ومیر، ایده‌های عمومی نسبت به جمعیت موافق با خط‌مشی‌های مرتبط با افزایش موالید بود. هرچند این ایده‌ها لزوماً شکل خط‌مشی به خود نمی‌گرفت، اما با افزایش جمعیت جهان به‌ویژه در نیمه دوم قرن بیستم، خط‌مشی‌های مرتبط با کاهش موالید، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، مورد توجه قرار گرفتند. براساس بررسی سازمان ملل در سال ۱۹۹۰، از ۱۶۹ کشور مشمول این بررسی، ۶۶ کشور دارای خط‌مشی‌های کاهش باروری، ۱۷ کشور دارای خط‌مشی‌های ثبات باروری و ۲۰ کشور نیز در حال اجرای خط‌مشی‌های افزایش باروری بودند. بقیه کشورها نیز هیچ اقدامی در این زمینه انجام نمی‌دادند و تمامی کشورهای دارای خط‌مشی مخالف با افزایش موالید، از کشورهای در حال توسعه بودند (لوکاس و میر، ۱۳۸۷). خط‌مشی‌های موافق با کاهش موالید و باروری در ابتدا با ایده «کنترل موالید» شروع شد. از آنجاکه این نوع خط‌مشی کاهش باروری، عمدتاً قهری است و با آگاهی خانواده‌ها و اختیار افراد هماهنگی ندارد، اعمال آن‌ها مخالفت‌هایی هم داشته‌است. با تعدیل این خط‌مشی و افزایش نقش خانواده‌ها و افراد در انجام آن، مفهوم «تنظیم خانواده‌آ» و یا برنامه‌ریزی خانواده پدیدار شد. تنظیم خانواده به دستورالعمل‌هایی اطلاق می‌شود که طی آن‌ها بارداری زنان، کنترل و فاصله‌گذاری شده و در نتیجه تعداد جمعیت خانواده کاهش می‌یابد (شیخی، ۱۳۷۳).

اغلب، دیدگاه‌های جامعه‌شناختی مبتنی بر کنترل جمعیت را به مالتوس نسبت می‌دهند. وی اولین کتابش را در سال ۱۷۹۸ در موضوع عدم تعادل بین جمعیت و معیشت، به چاپ رساند (حلم سرشت، ۱۳۷۴). نظریه وی که به شدت مخالف افزایش جمعیت محسوب می‌شد، از یک‌سو دارای زمینه‌های اجتماعی، نظیر فقر و هراس از کاهش منابع مورد نیاز بشر بود و از سوی دیگر بین افزایش

1. Birth Control
2. Family Planning

جمعیت و عوامل طبیعی مثل میل جنسی، ازدواج و رابطه زناشویی، ارتباط برقرار می‌کرد. راه‌حل اساسی مالتوس برای حل بحران، تشویق و ترغیب جوانان به ازدواج در سنین بالا، خودداری هرچه بیشتر از برقراری ارتباط جنسی قبل از ازدواج بود. لذا، راهبرد وی اصولاً ماهیتی اخلاقی و توصیه‌ای داشت (کتابی، ۱۳۸۸). تعیین سن قانونی برای ازدواج نیز با خط‌مشی جمعیتی مرتبط است. افزایش قانونی سن ازدواج، کاهش موالید را در پی دارد و نیز بر سایر عوامل جمعیتی نیز تأثیرگذار است. در دهه ۱۹۷۰ خط‌مشی افزایش سن ازدواج در چین، بخشی از خط‌مشی‌هایی بود که برای قاعده‌مندی باروری اعمال می‌شد (شیخی، ۱۳۷۳).

کنترل بهداشتی افراد و تحدید چند همسری نیز در گروه خط‌مشی‌های مرتبط با ازدواج و نهایتاً خط‌مشی‌های جمعیتی قرار می‌گیرد. از دیگر موضوعات مرتبط با بحث خط‌مشی جمعیتی، موضوع مهاجرت (داخلی-خارجی) است. حجم و نوع این جابجایی‌ها می‌تواند هم بر عوامل جمعیتی و هم بر عوامل اقتصادی و اجتماعی اثرگذار باشد (Luckanachai, Rieger, & Arcand, 2010).

همواره نظریاتی هم بوده‌اند که از رشد جمعیت طرفداری کرده و آن را شرط اول توسعه دانسته‌اند. «خوزه دوکاسترو»، که دیدگاه‌های مالتوس را نقد کرده است، معتقد است که نخستین اشتباه مالتوس این بوده که تصور می‌کرد افزایش جمعیت یک عامل مستقل و یک پدیده جدا از چارچوب واقعیت‌های اجتماعی است، حال آنکه در عمل این افزایش، به عوامل سیاسی و اقتصادی بستگی نزدیکی دارد (کتابی، ۱۳۸۸). از نظر دورکیم جمعیت بیشتر باعث می‌شود روابط بیشتری بین انسان‌ها برقرار شود. افزایش سطح روابط، تحرک فزاینده‌ای ایجاد می‌کند که به خلاقیت و در نهایت پیشرفت سطح تمدن منتهی می‌شود. وی معتقد بود زمانی که جمعیت قابل توجه باشد، افراد ناچارند برای حفظ موجودیت خود، کار و تحرک بیشتری داشته باشند (روشه، ۱۳۹۹).

کشورهای دارای خط‌مشی‌های مرتبط با افزایش باروری عمدتاً در سه گروه جای می‌گیرند. گروه اول کشورهای شمال اروپا شامل دانمارک، فنلاند، ایسلند، سوئد و نروژ. در این کشورها حمایت جامعی از والدین شاغل دارای کودکان خردسال (کمتر از سه سال) انجام می‌گیرد. کشورهای استرالیا، کانادا، ایرلند، نیوزیلند، انگلستان و ایالات متحده آمریکا در گروه دوم جای می‌گیرند. در این کشورها

هزینه‌ها عمدتاً صرف فرزندان بزرگ‌تر می‌شود و حمایت‌های مالی بیشتر به خانواده‌های کم‌درآمد و خانواده‌های پرجمعیت تعلق می‌گیرد. در گروه سوم که شامل کشورهای اروپای شرقی و جنوبی، ژاپن و کره جنوبی می‌شود، پشتیبانی‌ها اغلب در سطح پایین‌تری قرار دارد. در مجموع خط‌مشی‌های مرتبط با مراقبت از کودکان، پرداخت‌های مالی و مرخصی‌ها بیشترین تأثیر را داشته است. همچنین کشورهای اسکاندیناوی دارای موفق‌ترین خط‌مشی‌ها بوده‌اند (Sobotka, 2011).

جمعیت ایران در سال ۱۳۳۵ حدود ۱۹ میلیون نفر گزارش شده و از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۵ به دو برابر افزایش یافته است. در سال ۱۳۷۵ جمعیت ایران حدود ۶۰ میلیون نفر گزارش شد و این جمعیت در سال ۱۳۸۵ به ۷۵ میلیون نفر و در سال ۱۳۹۵ تقریباً به ۸۰ میلیون نفر رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹). این آمار نشان‌دهنده روند رشد در جمعیت ایران در تمام این دوره‌ها است که البته میزان رشد آن طی سال‌های اخیر به زیر یک درصد کاهش یافته، که همین موضوع نگرانی‌هایی را موجب شده است.

اولین ایده‌های مدیریت جمعیت در ایران با تأسیس سازمان همکاری بین‌المللی بهداشت در کشور در سال ۱۳۳۰ و با برنامه کنترل جمعیت و تنظیم خانواده، که بهداشت مادر و کودک جزئی از آن بود به صورت محدود آغاز شد. با تأسیس اداره بهداشت مادر و کودک در سال ۱۳۳۴ گام‌های اولیه اجرای آن نیز برداشته شد. در سال ۱۳۴۱ برنامه جمعیتی مورد توجه قرار گرفت و در برنامه سوم عمرانی کشور گنجانده شد. در سال ۱۳۴۶ برنامه تنظیم خانواده با تأکید بر جمعیت شهری به اجرا درآمد و از سال ۱۳۴۸ به صورت گسترده ادامه یافت و به این ترتیب ایران به جمع کشورهای عامل به تحدید موالید پیوست. در آن زمان میزان رشد جمعیت به طور متوسط سالانه ۳/۱ درصد بود که با اجرای خط‌مشی‌های «فرزند کمتر، زندگی بهتر» در دهه‌های ۱۳۵۵-۱۳۴۵ با قدری کاهش به ۲/۷ درصد رسید. با پیروزی انقلاب اسلامی، خط‌مشی‌های تنظیم خانواده توسط برخی مسئولان به دلایل مختلف مانند جنگ تحمیلی، میل روانی به داشتن فرزند بیشتر در زمان جنگ و مسائل فقهی متوقف شد. در سال ۱۳۶۷ پس از انتشار نتایج سرشماری ۱۳۶۵ که میزان رشد جمعیت در سال‌های ۶۵-۱۳۵۵ حدود ۳/۹ درصد اعلام کرد، تشدید افزایش جمعیت، برخی صاحب‌نظران و در رأس آن

دولت را به فکر اتخاذ خط‌مشی رسمی مبتنی بر کاهش مولید انداخت. سرانجام، خط‌مشی تعدیل مولید به هیأت دولت ارائه شد و در سال ۱۳۶۸ این خط‌مشی رسمی، با عنوان «تنظیم خانواده» اتخاذ شد و اجرای آن به وزارت‌خانه‌های بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، فرهنگ و آموزش عالی، آموزش و پرورش و سازمان‌های ذیربط دیگر واگذار شد. در نهایت نیز در ۲۶ اردیبهشت ۱۳۷۲ قانون تنظیم خانواده مشتمل بر ۴ ماده و ۲ تبصره در مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در ۲۰ خرداد ۱۳۷۲ به تأیید شورای نگهبان رسید. براساس این قانون، تمام امتیازات متعلق به فرزندان بعد از فرزند سوم، حذف و محدودیت‌هایی برای کثرت اولاد در نظر گرفته شد. بدین ترتیب پس از فرازونشیب‌هایی، خط‌مشی تنظیم خانواده و کنترل جمعیت در کشور بعد از انقلاب رسماً در سال ۱۳۶۸ به اجرا درآمد (جهانفر و جهانفر، ۱۳۸۳).

در دهه‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰، دولت‌مردان به‌طور جدی خط‌مشی‌های کنترل جمعیت را به اجرا درآوردند، اما در سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۹۰، خط‌مشی‌های کنترل جمعیت در ایران از طرف برخی مسئولان کشور مورد تردید واقع شد و به یک‌باره تغییر عمده‌ای در رویکرد خط‌مشی جمعیتی کشور پدیدار شد، به طوری که خط‌مشی رسمی کشور به تشویق به فرزندآوری و افزایش جمعیت تغییر یافت. در این رابطه تغییراتی تدریجی در قوانین و مقررات کشور نیز ایجاد شد. مثلاً اصلاح قانون تنظیم جمعیت و خانواده در تاریخ ۲۰ خردادماه ۱۳۹۲ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید که براساس ماده واحده آن کلیه محدودیت‌های مقرر در قانون تنظیم خانواده و جمعیت مصوب سال ۱۳۷۲ و اصلاحات آن و سایر قوانین که بر اساس تعداد فرزند برای والدین شاغل یا فرزندان آنان ایجاد شده بود، لغو گردید. همچنین در این اصلاحیه امتیازاتی هم در جهت تشویق به فرزندآوری به خانواده‌ها داده شد. این تغییر رویکرد را می‌شود در ابلاغ خط‌مشی‌های کلی جمعیت از سوی مقام معظم رهبری در ۳۰ اردیبهشت سال ۱۳۹۳ به وضوح دید که در آن به صراحت، خط‌مشی‌های کلی کشور در حوزه جمعیت در ۱۴ بند و با رویکرد افزایش جمعیت، از قبیل رفع موانع ازدواج، کاهش سن ازدواج، افزایش باروری، مدیریت مهاجرت و... دیده شده است. بر این اساس، افزایش فرزندآوری و تشویق به این موضوع به‌طور رسمی در دستورکار قرار گرفته و در همین راستا نیز طرح حمایت از

خانواده و جوانی جمعیت در مجلس شورای اسلامی تدوین شد که تصویب نهایی آن به کمیسیون مشترک سپرده شده و نهایتاً این قانون در آبان ماه ۱۴۰۰ در مجلس شورای اسلامی، به صورت آزمایشی برای مدت ۷ سال تصویب و پس از تأیید شورای نگهبان در تاریخ ۱۴۰۰/۰۸/۱۹ به‌عنوان قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت ابلاغ گردید.

به‌طور خلاصه، از سال‌ها پیش از انقلاب اسلامی و به‌ویژه پس از جنگ تحمیلی تا اوایل دهه ۱۳۹۰ عمدتاً خط‌مشی رسمی کشور مبتنی بر تنظیم خانواده و کنترل جمعیت بوده، اما از اوایل دهه ۱۳۹۰ به‌طور کامل و به یک‌باره خط‌مشی رسمی کشور به سمت افزایش جمعیت تغییر جهت داده‌است. در حوزه پژوهش در موضوعات جمعیتی، مطالعات متعددی درباره جمعیت، روندهای جمعیتی،

خط‌مشی‌های جمعیت و... تاکنون در ایران صورت گرفته‌است، برای مثال (Hosseini, Saraei, 2012؛ Abbasi-Shavazi & McDonald, Ghamami, Mohajeri, Javid, & Hekmatnya, 2020؛ 2014؛ Hoodfar & Assadpour, 2000؛ 2006؛ Kashanian, Raghfar, & Mousavi, 2019). اما تاکنون

تحلیل علمی درباره فرآیند ثبات و چرایی و چگونگی تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران و محرک‌های این ثبات و تغییر دیده نمی‌شود. در واقع، تصویر علمی بزرگ و روشنی از سیر تکامل، دیدگاه‌ها، نتایج و دستاوردها و نیز پیچ‌وخم‌های این خط‌مشی در نزد بازیگران و عامه مردم وجود ندارد و اکثر گزارش‌ها و مقالاتی هم که وجود دارد، (برای مثال Abbasi-Shavazi, 2002؛ Abbasi-Shavazi &

Jafari, Pourreza, Kabiri, & Ale Molana & Esmaili, 2009؛ Hosseini Chavoshi, 2013؛ Ladiar-Fouladi, Karamouzian, Sharifi, & Haghdoost, 2014؛ Khodyari-Zarnaq, 2022؛ Samiei Nesab & Parajuli, 2020؛ Moshfeq & Mirzaei, 2009؛ Lankarani, 2015؛ 2021؛ Torabi, 2015؛ Shaghaghi Shahri & Karim, 2021؛ فولادی، ۱۳۹۲) نوعی نگاه تاریخی محدود و

جزئی به تکامل خط‌مشی جمعیت در ایران دارند و از برخی منظرها اعم از تحلیل خط‌مشی، بررسی و نقد روندها و پیش‌بینی‌ها و نیز لزوم تغییر یا عدم تغییر به موضوع خط‌مشی‌های جمعیت پرداخته‌اند و در واقع در پی فهم چرایی و چگونگی تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران نبوده‌اند؛ لذا اگر نظریه علمی جامع و دقیقی درباره این خط‌مشی وجود داشت و از درس‌ها و عبرت‌های آن اطلاعات بهتری در دست بود، چه‌بسا تصمیمات و اقدامات مناسب‌تری درپیش گرفته‌می‌شد. وجود چنین نظریه‌ای

در زمان کنونی می‌تواند نقشه راهنمای علمی و حساب‌شده‌ای درباره کم‌وکیف اقدامات و بی‌اقدامی‌ها، بازیگران، اهداف، منابع و دستاوردها در اختیار تصمیم‌گیران و دست‌اندرکاران آتی قراردهد. بنابراین، مسئله پژوهش حاضر عبارت است از فقدان تبیین علمی جامع و روشن درباره ثبات و تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران، به ویژه ثبات نسبی آن از پایان دهه ۱۳۶۰ و تغییر آن از ابتدای دهه ۱۳۹۰ تا تصویب قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در سال ۱۴۰۰.

روش تحقیق و داده‌ها

به لحاظ نظری، این پژوهش قصد دارد تا با تکیه بر یک چارچوب علمی، فرآیند تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران را تبیین کند و به هیچ عنوان قصد تعمیم آن نمی‌رود. به لحاظ عملی، به دنبال ارزشیابی اقدامات و برنامه‌های مربوط به خط‌مشی جمعیت ایران که توسط نهاد یا دولت خاصی دنبال شده‌اند نیست؛ بلکه قصد دارد تا از روی اقداماتی که به تکامل خط‌مشی جمعیت ایران شکل و شمایل بخشیدند، تصویر و درک علمی نسبتاً کاملی را ارائه دهد و فرآیند تغییر خط‌مشی جمعیت ایران را به قاموس نظریه درآورد. روی هم رفته، هدف پژوهش عبارت است از تبیین فرآیند تغییر خط‌مشی جمعیت ایران در قالب «چارچوب ائتلاف مدافع». در اینجا لازم است که عناصر روش‌شناختی پژوهش حاضر به اختصار تشریح گردد. این پژوهش با الهام از «چارچوب ائتلاف مدافع» قصد دارد به این سؤال پاسخ دهد: «چرا و چگونه خط‌مشی جمعیت در ایران تغییر کرده است؟» یا به زبان فنی چارچوب، «چه شرایط و رویدادهایی منجر به تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران شده است؟»

- رویکرد این پژوهش در دسته پژوهش‌های کیفی به ویژه جهت‌گیری فراتحصل‌گرایی قرار می‌گیرد.
- استراتژی پژوهشی مطالعه موردی است و مورد یا ابژه این پژوهش عبارت است از خط‌مشی جمعیت ایران از بازه زمانی سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۴۰۰.
- به منظور ساخت و تحلیل مولفه‌های مختلف چارچوب، از شواهد کیفی (اسناد رسمی و مصاحبه با نخبگان) استفاده شد.

یافته‌ها

بر اساس یافته‌های پژوهش و سازکارهای چارچوب ائتلاف مدافع، می‌توان گفت خط‌مشی جمعیت در ایران به چهار علت یا سازکار شامل؛ یادگیری خط‌مشی محور، التهابات و شوک‌های بیرونی، التهابات و شوک‌های درونی، و توافق مذاکره‌ای دست‌خوش تغییر عمده شده‌است.

این خط‌مشی در قالب برنامه کنترل جمعیت و تنظیم خانواده یکی از سیاست‌های قدیمی، باثبات و دارای ردیف‌های ثابت بودجه سنواتی در ایران بوده و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی (یا بهداشتی سابق) کار ویژه‌ای به منظور اجرای آن در شبکه بهداشت کشور تعریف کرده و سال‌ها (چه قبل و چه بعد از انقلاب اسلامی) به اجرای پر قدرت آن پرداخته است. با وجود مخالفت‌ها و انتقادهایی که بر اجرای این خط‌مشی در طول سالیان مختلف شده، ائتلاف مدافعان ثبات به حدی قدرتمند بوده که اراده‌ای برای تغییر اساسی آن دست‌کم تا نیمه دوم دهه ۱۳۸۰ حاصل نشده و دولت‌ها صرفاً مجری سیاست حاکم بوده‌اند. اما شواهد نشان می‌دهد که روی کارآمدن دولت نهم این وضعیت را به هم ریخت و از اواسط دهه ۱۳۸۰ کم‌کم فضای تشکیک در سیاست حاکم شروع شد و ائتلاف رقیبی شروع به شکل گرفتن کرد و به‌ویژه از نیمه دوم دهه ۱۳۸۰ شمسی و با پیوستن رئیس جمهوری دولت نهم به این ائتلاف و موضع‌گیری‌های صریح وی، مطالبه تغییر سیاست قوت گرفت؛ انتشار نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، گزارش سال ۲۰۱۰ سازمان ملل و هشدارهای برخی متخصصان و صاحب‌نظران در خصوص تبعات آتی میزان باروری زیر سطح جانشینی و روند روبه کاهش رشد جمعیت، منجر به شروع جدال موافقان و مخالفان سیاست حاکم جمعیتی و در پی آن کشیده شدن موضوع به سطوح عالی نظام شد. با یارگیری ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت از سطوح مذکور نظیر رهبری، شورای عالی انقلاب فرهنگی و برخی چهره‌های شاخص دیگر، وزنه منابع این ائتلاف سنگین‌تر شده و موفق به تحصیل اسناد مهمی در جهت باورها و ارزش‌های خود گردیدند. در این راستا، تهیه و ابلاغ اسناد فرادستی نظیر سیاست‌های کلی جمعیت و نیز نقشه مهندسی فرهنگی کشور سبب شد تا تغییر سیاست‌ها وارد فاز جدیدی شود. بر اساس نظرات مصاحبه‌شوندگان، ائتلاف

طرفداران افزایش جمعیت در تلاش برای مطالبه‌گری قانون و ائتلاف رقیب با لابی‌گری‌های بسیار به مصاف هم رفتند و از منابع و استراتژی‌های خود برای غلبه بر حریف استفاده کردند. در نهایت، پس از کش‌وقوس‌های فراوان میان دو ائتلاف، با تصویب قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در سال ۱۴۰۰ در مجلس شورای اسلامی، سیاستی که سال‌ها بر مدار ثبات حول کنترل جمعیت و تنظیم خانواده می‌گشته را به نفع افزایش جمعیت تغییر دهد.

باید توجه داشت که پژوهش حاضر صرفاً از دریچه چارچوب ائتلاف مدافع به تغییر عمده خط‌مشی جمعیت ایران نگریسته است و استفاده از سایر دیدگاه‌های نظری فرآیند خط‌مشی می‌تواند تصویر دیگری را از فرآیند تغییر خط‌مشی جمعیت ایران رقم بزند، زیرا هر یک از دیدگاه‌های نظری مورد اشاره، از سؤالات، مفاهیم، جهت‌گیری‌ها و فرضیه‌های مختلفی بهره می‌برند. اما شواهد موجود در مورد تغییر سیاست مذکور اعم از وجود ائتلاف‌های مدافع سرسخت در میان هریک از طرفین و نیز تغییر سیاست طی زمانی طولانی و مواردی از این دست، پژوهشگران را قانع کرد تا از دریچه چارچوب ائتلاف مدافع به تحلیل این تغییرات بپردازند؛ لذا در ادامه سازکارهای چهارگانه تغییر خط‌مشی مذکور از دیدگاه چارچوب مذکور مرور می‌شود.

یادگیری خط‌مشی محور

اولین سازکار تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران بروز یادگیری خط‌مشی محور در طول سال‌های عمدتاً دهه ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ شمسی است. به بیان بهتر، بازیگران خط‌مشی جمعیت ایران از نتایج و اثرات اقدام‌ها و بی‌اقدامی‌ها، مباحثات و گفتگوهای مستقیم و غیرمستقیم با یکدیگر و بهبود فهم خود از مسئله جمعیت به این نتیجه رسیدند که خط‌مشی جمعیت ایران باید تغییر کند. بازیگران خط‌مشی جمعیت ایران در بازه زمانی مذکور به اقدام‌ها و بی‌اقدامی‌های زیادی متوسل شده‌اند تا به مرور یادگیری خط‌مشی محور اتفاق بیفتد:

از بررسی روند اتفاقات رخ داده در تغییر سیاست جمعیت، مشاهده می‌شود که جلسات علمی و نشست‌های تخصصی زیادی میان صاحب‌نظران و بعضاً مناظره‌های چالشی بین موافقان و مخالفان تغییر سیاست جمعیت برگزار شده که ماحصل آنها تبیین مواضع طرفین و روشن شدن ابعاد پنهان

موضوع و حتی برخی از آنها شروع اتفاقات مهمی بوده است. اما شاید یکی از مهم‌ترین اثرگذاری‌های تغییر سیاست، حساسیت رهبری و سخنرانی‌ها و پیگیری‌های ایشان در این امر باشد. به طوری که به نظر می‌رسد تأکید ایشان و استمرار آن مهم‌ترین موتور محرک ائتلاف مدافعان خط‌مشی افزایش جمعیت در کشور بوده است. بعد از شروع زمره‌های تغییرات در سیاست‌ها و به‌ویژه بعد از مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، شاهد تلاش‌ها برای تغییرات تدریجی در قوانین مرتبط با جمعیت هستیم. این موضوع البته مرتبط با رهنمود رهبری در تبدیل به قانون کردن مصوبه شورا هم می‌باشد. اولین تلاش در تغییر قوانین، مربوط می‌شود به ملغی کردن قانون تنظیم خانواده مصوب ۱۳۷۲ که در تاریخ ۱۳۹۲/۰۳/۲۰ قانون اصلاح قوانین تنظیم جمعیت و خانواده در مجلس تصویب شده و از آن تاریخ محدودیت‌های افزایش فرزند که در قانون سابق پیش‌بینی شده بود لغو گردید و همچنین دو تبصره مرتبط هم اضافه شد. در واقع آن می‌شود یک قانون حداقلی برای شروع قانون‌گذاری جدید و تغییر اساسی سیاست جمعیت در کشور که البته این تغییر پس از طی فرآیند طولانی و کش‌وقوس‌های فراوان بین ائتلاف‌های مدافع کنترل جمعیت و افزایش جمعیت حاصل شده و لایحه اصلاح قوانین تنظیم جمعیت و خانواده توسط مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۹۲/۰۳/۲۹ به تأیید شورای نگهبان رسید. در ادامه طرحی با عنوان «طرح جامع تعالی جمعیت و خانواده» در مجلس شورای اسلامی تهیه و پیگیری شد. این طرح با عنوان مذکور در مجلس هشتم اعلام وصول و با عدم تصویب به مجلس نهم رسید. در مجلس نهم و دهم هم با کش‌وقوس‌های فراوان بین طرفین به نتیجه خاصی نرسید. به گفته مصاحبه‌شوندگان، روی کار آمدن دولت یازدهم از سال ۱۳۹۲ در عدم تصویب قانون جامع در خصوص افزایش جمعیت و فرزندآوری نقش مؤثری داشت. به گفته شرکت‌کنندگان در مصاحبه و اسناد، دولت یازدهم و شخص رئیس‌جمهور موافق تغییر سیاست‌ها نبود. در این رابطه از دلایلی که عمده‌تاً دولت آن را مطرح می‌کرده موضوع بار مالی آن عنوان می‌شده است. با ورود به مجلس یازدهم، در تاریخ ۱۳۹۹/۰۳/۱۱ طرح جامع تعالی جمعیت و خانواده با ۳۷ ماده به عنوان اولین طرح مجلس اعلام وصول شد. ماه بعد یعنی در تاریخ ۱۳۹۹/۰۴/۲۲ رهبری مجدداً در مورد قانون‌گذاری در موضوع جوانی جمعیت تأکید می‌کنند و به

نوعی از عدم اقدام در این رابطه هم گلایه می‌کنند. پیگیری موضوع در مجلس یازدهم از سال ۱۳۹۹ با محوریت کمیسیون فرهنگی ادامه می‌یابد. در مهرماه ۱۳۹۹ پیشنهاد استفاده از ظرفیت اصل ۸۵ قانون اساسی برای تصویب طرح مطرح شد. براساس نظر مصاحبه‌شوندگان، چند دلیل در این زمینه مطرح است؛ اعضای ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری از گستردگی ابعاد طرح و گرفتن وقت زیاد از مجلس باتوجه به انتظار مردم از مجلس در رسیدگی به مسائل معیشتی و نزدیک بودن ایام بودجه را مطرح می‌کنند، اما طرف دیگر به نوعی دور زدن مخالفان برای تصویب در مجلس را مطرح می‌کنند. در این رابطه، موضوع با رأی نمایندگان مجلس در کمیسیون مشترک با عنوان حمایت از خانواده و جوانی جمعیت (ترکیبی از اعضای کمیسیون فرهنگی، برنامه و بودجه، بهداشت و درمان، اجتماعی و...) پیگیری شد و در نهایت با جرح و تعدیل طرح و تصویب ۷۴ ماده‌ای آن در کمیسیون، با مدت اعتبار ۷ ساله به شورای نگهبان ارسال و با دو بار رفع ابهام و ایرادات شورای نگهبان نهایتاً در تاریخ ۱۴۰۰/۰۸/۰۵ با عنوان «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفته و تبدیل به قانون شد. در ادامه، تشکیل ستاد ملی جمعیت هم در راستای اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت و بر اساس ماده یک آن و با ریاست رئیس جمهور و وظایف پیش‌بینی شده در بند ب همان ماده، تشکیل شد.

التهابات و شوک‌های بیرونی

دومین سازکار تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران، بروز رخداد‌های شوک آور و تکانش‌زا در خارج از خرده‌سیستم خط‌مشی جمعیت ایران بوده است. بر اساس نظر مصاحبه‌شوندگان، مهم‌ترین رخدادها در این زمینه عبارتند از:

انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری (۱۳۸۴) و دوره دهم (۱۳۸۸) با شعار عدالت‌محوری، دامنه تحرکات ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری را بالا برد، رئیس‌جمهور وقت صراحتاً اعلام کرد که با شعار دو فرزند کافی است مخالف است. وی در دوره دوم ریاست جمهوری‌اش نیز همچنان بر موضع خود تأکید داشته و در سخنرانی‌های مختلف، آن را مطرح کرده و بلکه تشدید کرد که البته موضع‌گیری‌های تندی هم علیه وی می‌شود. باین حال انتخاب دولت‌های نهم و دهم به عنوان

یک التهاب و شوک بیرونی بسیار مهم، اثرات دامنه‌داری در تحرکات طرفین آن‌هم در سال‌های اولیه طرح موضوع تغییر سیاست‌های جمعیت در کشور داشت. بعد از مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، بحث قانون‌گذاری در این حوزه از سوی ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری و به‌ویژه رهبری مطالبه می‌شد. این موضوع از اواخر مجلس هشتم (۱۳۹۰) وارد مجلس شد و با عدم تصویب، در مجالس نهم و دهم هم توفیقی نیافت. البته در حد اصلاح قانون تنظیم خانواده توفیقاتی بود ولی قانون جامعی که تغییر سیاست‌های رسمی جمعیت در کشور را آغاز کند حاصل نشد. اما با شروع به کار مجلس یازدهم (موسوم به مجلس انقلابی) موضوع قانون جوانی جمعیت به جد پیگیری شد که حدود ۱۷ ماه از ابتدای اعلام وصول تا ابلاغ قانون به طول انجامید. لذا با توجه به عدم توفیق مجالس قبلی و نیز عزم جدی‌ای که در مجلس یازدهم برای تغییر سیاست بوده و اتفاقاتی که در فرآیند تصویب آن رخ داده، به نظر می‌رسد تشکیل مجلس یازدهم و ترکیب آن هم یک شوک و التهاب بیرونی مهم دیگری است که موجب تغییر سیاست جمعیت در کشور شده‌است.

شوک‌های درونی

سومین سازکار، شوک‌ها و التهابات درونی خط‌مشی جمعیت ایران بوده است. بر این اساس، یکی از رخدادهای بسیار مهم و تأثیرگذار در روند تغییر سیاست مذکور، مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی با عنوان «راهبردها و اقدامات ملی مربوط به جلوگیری از کاهش نرخ باروری و ارتقای آن متناسب با آموزه‌های اسلامی و اقتضائات راهبردی کشور» بوده که بعداً در چارچوب نقشه مهندسی فرهنگی کشور معرفی شد. این مصوبه در تاریخ دوم خرداد ۱۳۹۱ به تصویب شورا رسید که نوعی سند بالادستی محسوب می‌شود.

از شوک‌های مهم دیگر، ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت توسط مقام معظم رهبری است. با بررسی روند طی شده در موضوع تغییر سیاست جمعیت و دقت در نظرات مصاحبه‌شوندگان، می‌توان گفت که ابلاغ این سند موجب شد که موضع رهبری از سخنرانی و توصیه و تأکید فراتر رفته و مطالبه اقدام و آن‌هم با دقت، سرعت و قوت را طلب کرده و گزارش رصد نتایج را نیز مطالبه کند. به باور

مصاحبه شونده‌گان، ابلاغ این سند اولاً ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری را بسیار تقویت کرده و پنجره فرصت بسیار خوبی برای تحقق اهدافشان باز کرده است، از آن طرف هم تأثیر زیادی در موضع‌گیری‌ها و رفتارهای ائتلاف مدافعان کنترل جمعیت و تنظیم خانواده داشته است. به طوری که برخی موضع‌شان را تغییر می‌دهند یا تلطیف می‌کنند، برخی هم اقدامات‌شان را به پشت صحنه می‌برند.

از موضوعات دیگری که ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری مدام روی آن مانور داده - اند، بحث دخالت‌های خارجی در موضوع کنترل جمعیت در کشور با اهداف خاص و با روش‌های مختلف بوده است. انتشار اسنادی نظیر NSSM200 و مانند آن، دست‌انداختن ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری را باز کرد تا گزارش‌ها یا اتهامات تندوتیزی علیه افراد یا مسئولان مربوطه در ادوار مختلف تهیه و منتشر سازند که تأثیر بسیار زیادی در پیشروی این ائتلاف به سوی تحقق اهداف خود داشته است. همچنین انتشار نتایج برآوردهای جمعیتی سال ۲۰۱۰ سازمان ملل و چشم‌انداز نامتعادل جمعیت ایران در دهه‌های آینده، مسئولان را نسبت به این مهم توجه داد. به اعتقاد موافقان افزایش جمعیت و فرزندآوری، نتایج پیش‌بینی‌های ۱۰۰ ساله سازمان ملل در آن سال تلنگری به مسئولان در کشور زد. به اعتقاد برخی مصاحبه شونده‌گان، ارائه این موضوع به رهبری و موضع‌گیری‌های بعدی ایشان، سبب ارائه گزارش‌های ناقص و خلاف واقع از جانب افراد مؤثر در ائتلاف رقیب شد. انتشار چنین موضوعاتی، حساسیت‌ها را بالاتر برده و زمینه بهره‌برداری طیف موافقان افزایش جمعیت و فرزندآوری را فراهم نمود که البته ظرفیت تکانش لازم به منظور تغییر سیاست‌ها را نیز دارا بود.

توافق مذاکره‌ای

چهارمین و آخرین سازکار تغییر خط‌مشی ملی جمعیت در ایران مذاکرات ائتلاف‌ها به‌خصوص در کمیسیون مشترک جوانی جمعیت و حمایت از خانواده بوده است. کمیسیون فوق که از نمایندگان نه کمیسیون تخصصی مجلس و براساس ظرفیت اصل ۸۵ قانون اساسی تشکیل شد تا به گفته اعضای

ائتلاف موافقان افزایش جمعیت و فرزندآوری، با برگزاری جلسات کارشناسی و حضور طیف‌های مختلف موافق و مخالف اعم از پزشکان، متخصصان آمار و جمعیت‌شناسان و...، مواد و ابعاد مختلف طرح بررسی شود. لذا براساس نظر اعضای ائتلاف موافقان افزایش جمعیت و فرزندآوری، این کمیسیون محتملی برای هم‌فکری و تبادل نظر طیف‌های مختلف، مذاکره و توافق بوده است. اما به طور کلی از فحوای مصاحبه‌ها و اسناد به‌دست‌آمده چنین برمی‌آید که در روند تغییر سیاست‌های جمعیتی در کشور عمدتاً روش‌ها، مبنای غیرتوافقی، بلکه تقابلی بین ائتلاف‌ها داشته‌است. البته در مقاطعی گفت‌وگوها و مذاکراتی هم صورت‌گرفته که آن‌ها هم شکل مناظره داشته‌اند. با این حال بنا به ادعای موافقان افزایش جمعیت و فرزندآوری، گفت‌وگوها با برخی افراد مخالف موجب شد تا جلب نظر ایشان انجام‌شده و بعضی از بازیگران دست از مخالفت برداشته و موافق شدند.

با نگاه دقیق‌تر به این سازکار(توافق مذاکره‌ای) روشن می‌شود که کارکرد این سازکار در تغییر سیاست جمعیت در کشور کمتر مشاهده می‌شود. یعنی فضا بیشتر رقابتی و تقابلی بوده تا مذاکره و توافق. نکته دیگر اینکه با گفتگو با طیفی که در تدوین و اجرای سیاست کنترل جمعیت مؤثر بوده‌اند، خود را طرفدار کنترل جمعیت نمی‌دانند، بلکه بیان می‌دارند که اختلاف نظرشان با طیف مقابل نه در اصل موضوع و لزوم تغییر سیاست جمعیت به سمت افزایش، بلکه در نحوه اجراست. این گروه عمدتاً تأکید بر اصلاح ساختارهای اقتصادی جامعه و رفع معضلاتی همچون بیکاری، فقر، گرانی و... دارند تا سیاست‌های تشویقی مستقیم نظیر مواردی که در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت اعم از تسهیلات بانکی، زمین، امتیازات اشتغال و... به افرادی که صاحب فرزند می‌شوند، آورده شده است. آنها معتقدند با اصلاح این مسائل و معضلات، موضوع فرزندآوری خود به خود حل می‌شود. ضمن اینکه سالمندی جمعیت نیز غیرقابل اجتناب است ولی برای مواجهه به آن باید برنامه داشت، در مقابل طیف طرفداران افزایش جمعیت و فرزندآوری معتقدند این رویکرد مطرح شده طیف رقیب، ریاکارانه بوده و در عمل آنها در طی سال‌های اخیر از هیچ تلاشی برای عدم تغییر سیاست مضایقه نکرده‌اند و اکنون که سیاست تغییر کرده، تغییر موضع داده و موضوع را به امری محال یا دست‌کم

دور از دسترس وابسته می‌کنند. ضمن اینکه پرداختن به وضعیت فعلی جوانان از نظر شاخص‌های اقتصادی، مانعی برای تشویق به فرزندآوری ایجاد نمی‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به دنبال فهم محرک‌های ثبات و تغییر خط‌مشی جمعیت در ایران بوده‌است. سؤال محوری پژوهش عبارت‌است از اینکه «چرا و چگونه خط‌مشی جمعیت در ایران تغییر کرد؟» برای پاسخ به این سؤال و سؤالات فرعی مرتبط دیگر، از چارچوب ائتلاف مدافع بهره گرفته شد. در زبان فنی چارچوب ائتلاف مدافع، سؤال این بود که «چه شرایط و رخدادهایی به تغییر عمده خط‌مشی جمعیت در ایران در سال‌های اخیر دامن زدند؟»

در این راستا، نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است که چارچوب ائتلاف مدافع، در حد و مرز جغرافیایی ایران و ماهوی جمعیت، علی‌رغم برخی محدودیت‌ها و با در نظر گرفتن کمی اغماض، قدرت تبیینی و تحلیلی دارد. در همین رابطه، نتایج پژوهش نشان‌می‌دهد که دو ائتلاف مدافع در خرده‌سیستم خط‌مشی جمعیت در ایران حضور داشته‌اند، ائتلاف مدافعان کنترل جمعیت و تنظیم خانواده که ائتلاف قدیمی بوده و از سابق بر حفظ خط‌مشی کنترل جمعیت و تنظیم خانواده تأکید داشته و اکنون نیز معتقد به توجه به بهبود وضعیت فعلی جمعیت و جوانان (خصوصاً از نظر اقتصادی و اشتغال) است و ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری که به دنبال تغییر خط‌مشی با رویکرد جدید بر اساس تشویق به فرزندآوری به دلیل کاهش شدید رشد جمعیت و برهم خوردن ساختار سنی و سالخوردگی جمعیت در سال‌های آینده است.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که می‌توان تغییر خط‌مشی از برنامه کنترل جمعیت و تنظیم خانواده به تصویب و اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت را به سازکارهای علی‌چارچوب ائتلاف مدافع یعنی «یادگیری خط‌مشی محور»، «التهابات و شوک‌های بیرونی»، «التهابات و شوک‌های درونی» و نیز کمتر «توافق مذاکره‌ای» نسبت داد. قدرت تبیینی چارچوب ائتلاف مدافع در حوزه‌های علوم اجتماعی و به‌ویژه مطالعات میان‌رشته‌ای می‌تواند ایده جذابی باشد برای علاقه‌مندان به تحلیل‌های جدید در زمینه تغییر خط‌مشی‌ها، به‌ویژه در موضوعات پیچیده علوم اجتماعی. به نظر می‌رسد

این موضوع سهم‌باری ارزشمندی در این خصوص باشد. لذا کاربرد چارچوب ائتلاف مدافع در این پژوهش، آزمون خوبی برای تست توانایی تبیینی آن بود. با این همه تعریضاتی هم به این چارچوب می‌توان وارد دانست، اعم از این که در فضای اجتماعی سیاسی ایران، نقش بازیگران بسته به قدرت تأثیرگذاری‌شان می‌تواند منابع و استراتژی‌های ائتلاف‌ها را دچار تغییرات زیادی نماید. در واقع اثرگذاری برخی بازیگران ائتلاف‌ها و ظرفیت‌های آنها در این تغییر بسیار مهم است؛ به گونه‌ای که مثلاً حضور رهبری در ائتلاف مدافعان افزایش جمعیت و فرزندآوری و موضع‌گیری رسمی و مصرانه ایشان در طی سال‌ها، منابع قدرت بسیاری را به ائتلاف طرفداران تزریق کرده است. همچنین کارکرد برخی از سازکارهای تبیینی چارچوب، قابل قیاس با سایر سازکارها نیست، این موضوع ممکن است بسته به اینکه چقدر تغییر خط‌مشی‌ها در پی تغییر فضای سیاسی باشد (مثلاً تغییر دولت‌ها در آنها مؤثر باشد) یا محتوای آن‌ها متفاوت باشد، به اشکال مختلفی خود را نشان دهد. مثلاً در پژوهشی (شهبایی، دانایی‌فرد، و آذر، ۱۳۹۵) که در مورد تغییر خط‌مشی یارانه با استفاده از چارچوب ائتلاف مدافع انجام شده است، موضوع توافق مذاکره‌ای و بده‌بستان بسیار پررنگ‌تر دیده می‌شود، درحالی‌که در پژوهش حاضر اینگونه نیست. به نظر نگارندگان، این تفاوت به علت اختلاف در سطوح باورهای ائتلاف‌ها در دو خط‌مشی است. به نظر می‌رسد هر چه باورها در لایحه‌های عمیق‌تر ائتلاف‌ها مورد اختلاف باشد، فضای توافقی محدودتر و فضای تقابلی تشدید می‌شود و هرچه این اختلاف باورها سطحی‌تر باشد اختلاف در نحوه اجرا خواهد بود. به همین دلیل اختلاف ائتلاف‌ها در پژوهش مورد اشاره، به نحوه اجرا ختم شد؛ این درحالی است که در پژوهش حاضر، تلاش ائتلاف طرفداران افزایش جمعیت و فرزندآوری موجب تغییر خط‌مشی جمعیت با جهت‌گیری به کلی معکوس شد. نکته جالب اینجاست که بر اساس نتایج پژوهش حاضر، به نظر می‌رسد ائتلاف رقیب ایشان، پس از تغییر خط‌مشی، اختلاف با ائتلاف مقابل را در روش اجرا دانسته نه در اصل موضوع. با در نظر گرفتن همه این موارد و در مجموع، استفاده از این چارچوب به لحاظ نظری سبب بسط و توسعه استفاده از آن شده و این خود موجب توسعه نظری مطالعات خط‌مشی و همچنین تقویت چارچوب و رفع اشکالات آن می‌شود. گفتنی است این چارچوب یقیناً همه جوانب خط‌مشی جمعیت در ایران را

تبیین نمی‌کند و صرفاً به چگونگی تغییر آن در در دهه اخیر می‌پردازد. همچنین کاربرد برخی چارچوب‌ها و مدل‌های تبیینی دیگر نظیر مدل کینگدون و استفاده از رویکردهای دیگری مثل تحلیل گفتمان نیز می‌تواند مفید باشد.

در پایان باتوجه به یافته‌های تحقیق و محدودیت‌های مطالعه، پیشنهادهای به صورت زیر مطرح می‌شود:

- انجام پژوهش‌های بیشتر در موضوع ثبات و تغییر خط‌مشی‌ها با استفاده از چارچوب ائتلاف مدافع، تا قدرت تبیینی این چارچوب بهتر مشخص شده و قوت و ضعف‌های آن نمایان گردد؛
- مطالعه و مقایسه میزان تأثیر هر کدام از سازکارهای تبیینی چارچوب با یکدیگر در خط‌مشی‌های مختلف؛
- مطالعه میزان اثرگذاری موضع‌گیری رهبری در ثبات یا تغییر خط‌مشی‌های کشور؛
- بررسی تغییر خط‌مشی جمعیت با استفاده از سایر دیدگاه‌های نظری فرآیند خط‌مشی؛
- تغییر استراتژی پژوهش (داده‌بنیاد، تحلیل گفتمان و...) برای ساخت نظریه خط‌مشی جمعیت در ایران؛
- بررسی تغییر خط‌مشی جمعیت با استفاده از پارادایم کمی (پرسشنامه، تحلیل آماری و...) یا مختلط؛
- توسعه کاربرد چارچوب ائتلاف مدافع در خط‌مشی‌های دیگر؛
- توجه به موضوع ائتلاف‌ها و اهمیت آن در خط‌مشی‌گذاری عمومی؛
- درس‌آموزی از توفیق‌ها و شکست‌ها در فرآیند خط‌مشی‌گذاری؛
- تشکیل اتاق وضعیت به منظور پایش خط‌مشی ملی جمعیت با رویکرد جدید؛
- استفاده از دستاوردها در موضوعات مشابه و سایر خط‌مشی‌ها.

منابع

- اف مای، جان (۱۳۹۷). سیاست‌های جمعیتی جهان. ترجمه یعقوب فروتن. تهران: انتشارات موسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- جهانفر، محمد، و شایسته، جهانفر (۱۳۸۳). جمعیت و تنظیم خانواده: جمعیت و بهداشت باروری گامی به سوی توسعه. تهران: انتشارات جهان فرهنگی.
- حسینی‌مجرد، اکرم (۱۳۹۴). جمعیت ایران: افزایش یا کاهش؟! تهران: نشر شورای فرهنگی و اجتماعی زنان شورای عالی انقلاب فرهنگی. حلم سرشت، پریش. (۱۳۷۴). بهداشت و تنظیم خانواده. تهران: انتشارات چهر.
- دانایی‌فرد، حسن و عباسی، طیبه (۱۳۹۶). نظریه‌های تغییر خط‌مشی عمومی: کاربردهای آن در ایران. تهران: انتشارات کتاب مهربان.
- روشه، گای. (۱۳۹۹). تغییرات اجتماعی. ترجمه منصور وثوقی. تهران: انتشارات نی.
- شهبایی، بهنام، دانایی‌فرد، حسن و آذر، عادل (۱۳۹۵). تبیین ثبات و تغییر خط‌مشی یارانه‌ای ایران: چهارچوب ائتلاف مدافع. فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، ۱۵(۱).
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.2322522.1395.5.0.4.2>
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۷۳). جامعه‌شناسی جمعیت و تنظیم خانواده. تهران: انتشارات دیدار.
- صمدنیا، بهرام، دانایی‌فرد، حسن، ترابی، فاطمه، کاظمی، سیدحسین و صادقی، رسول (۱۴۰۲). خط‌مشی‌گذاری جمعیت در ایران (نتایج از مطالعه مرور دامنه‌ای). فصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱۴ (۱)، ۸۹-۱۱۱.
- کتابی، احمد (۱۳۸۸). درآمدی بر اندیشه‌ها و نظریه‌های جمعیت‌شناسی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۹). برآورد باروری در ایران. درگاه ملی آمار.

- Abbasi-Shavazi, M.J. (2002). Recent changes and the future of fertility in Iran. In Expert Group Meeting on Continuing Fertility Transition, Population Division of the United Nations, 13-18.
- Abbasi-Shavazi, M.J., & McDonald, P. (2006). Fertility decline in the Islamic Republic of Iran: 1972–2000. *Asian Population Studies*, 2(3), 37-21. <https://doi.org/10.1080/17441730601073789>
- Ghamami, M., Mohajeri, M., Javid, M.J., & Hekmatnya, M. (2020). Pathology of Demographic Legislative Policies of the Islamic Republic of Iran and Presentation of Desirable Indicators. *Women's Strategic Studies*, 22(86), 31-58. <https://doi.org/10.22095/jwss.2020.202681.2140>
- Hoodfar, H., & Assadpour, S. (2000). The politics of population policy in the Islamic Republic of Iran. *Studies in Family Planning*, 31(1), 19-34. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4465.2000.00019.x>
- Hosseini, H. (2014). Conflicting situations and the issue of population policy making in Iran. *Population Journal*, 22(93-94), 19-45.
- Jafari, H., Pourreza, A., Kabiri, N., & Khodyari-Zarnaq, R. (2022). Main actors in the new population policy with a growing trend in Iran: A stakeholder analysis. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 41(1), 1-7. <https://link.springer.com/article/10.1186/s41043-022-00338-2>
- Jenkins-Smith, H.C., Nohrstedt, D., Weible, C.M., & Sabatier, P.A. (2014). The advocacy coalition framework: Foundations, evolution, and ongoing research. In P. A. Sabatier & C. M. Weible (Eds.), *Theories of the Policy Process*, 183-224.
- Karamouzian, M., Sharifi, H., & Haghdoost, A.A. (2014). Iran's health policies: Concerns and challenges. *International Journal of Health Policy and Management*, 3(5), 231-233. <https://doi.org/10.15171%2Fijhpm.2014.81>
- Kashanian, Z., Raghfar, H., & Mousavi, M.H. (2019). Economic consequences of population aging for Iranian economy: Application of General Equilibrium Overlapping Generations Model. *Iranian Journal of Economic Research*, 24(78), 31-60. <https://doi.org/10.22054/ijer.2019.10162>
- Ladier-Fouladi, M. (2021). The impact of Iran's population policy on recent changes in fertility. *Iranian Studies*, 54(5-6), 907-930. <https://doi.org/10.1080/00210862.2021.1884970>
- Lankarani, K.B. (2015). Changing population policy in Iran. *Shiraz E-Medical Journal*, 16(2). <https://doi.org/10.17795/semj27537>

- Luckanachai, N., Rieger, M., & Arcand, J.L. (2010). A review of international migration policies. International Institute for Labour Studies. https://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/2217/1/Review_international_migration_policies.pdf
- Parajuli, K. R. (2020). Rethinking population policies from family planning to population management. *Rupantaran: A Multidisciplinary Journal*, 4, 51-61. <https://www.researchgate.net>
- Sabatier, P. A., & Jenkins-Smith, H.C. (1993). Policy change and learning: An advocacy coalition approach. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130000794601264896>
- Sabatier, P.A., & Weible, C.M. (2007). The advocacy coalition framework. In P. A. Sabatier (Ed.), *Theories of the Policy Process* (pp.189-220).
- Saraei, H. (2012). Reproduction of Iran's population: Current situation and considerations about policy making. *Social Science Journal*, 1-34.
- Sobotka, T. (2011). Reproduction Decision-making in a Macro-micro Perspective (REPRO): Synthesis and Policy Implications. Vienna Institute of Demography.